

САВЧУК І. Б.

ЛИСТУВАННЯ ПОДРУЖЖЯ ЛЯТОШИНСЬКИХ ВЛІТКУ 1941-ГО

Мета статті – актуалізувати листування подружжя Лятошинських із рідними напередодні і в перші місяці Другої світової війни. Серед епістоляріїв є лист до бабусі з дідусем Юші Царевич¹ – так Маргарита Олександрівна, дружина композитора, називала в дитинстві свою племінницю Ію Сергіївну Царевич, згодом відому піаністку, фундаторку української школи камерно-інструментального виконавства.

Джерелознавство й епістологія, як його складова, дають можливість сучасному дослідникові скласти об'єктивне уявлення про певні історичні події, процеси, допомагають розкрити у часовому відчуженні пасіонарну діяльність знакових особистостей музичного мистецтва. За словами М. Копиці, «<...> листування – факт культури свого часу, резерв наукового, інформаційного потенціалу, джерело відтворення цілісної еволюції світобачення, наука узагальнення за формулою: від концепції листа – до нового в історії, її осмисленні, пізнання епохи через особистість, особистості – через події епохи»². Значний поштовх для розвитку сучасного українського мистецтвознавства надали публікація й коментарі до листів М. Лисенка (Р. Скорульської³), аналітика на основі листів Дмитра і Льва Ревуцьких (В. Кузик⁴), листування Б. Лятошинського з учителем, а згодом однодумцем і другом Р. Глієром (М. Копиця й І. Царевич⁵) та інші праці. Завдяки таким дослідженням особистість митця постає не спотвореною впливами вульгарної соціології, відкриваються поля значень, які допомагають глибше зрозуміти його творчість.

Листування Маргарити і Бориса Лятошинських на початку війни зберігала у невеликому конверті із власноручним надписом «Ялта 1941» хранителька Кабінету-музею Б. М. Лятошинського Ія Сергіївна Царевич⁶, блискуча піаністка, професор Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. Листів усього вісім, написані вони у червні – серпні 1941 року, коли віра людей у швидке закінчення воєнних дій живила їхні думки і сподівання. Сьогоднішнє сприйняття цих листів озвучує онтологічний троп: буття «до» і «після» початку війни. І якщо «до» тішить нас умиротвореним плином часу, простими життєвими радіощами персонажів епістоли, то «після» – це час, коли біль і гіркота породжують невимовну, шеллівську тугу за минулим і, водночас, нездоланну віру у непереможність життя.

¹ На той момент (до серпня 1941 року) Ія Царевич перебувала разом з подружжям Лятошинських. З ними (від осені 1941 року) жила у Саратові, куди було евакуйовано Московську державну консерваторію імені П. І. Чайковського. Відомо, що упродовж 1941–1943 рр. Б. Лятошинський був професором цього навчального закладу та викладав оркестровку.

² Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики: методологія, теорія, практика : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознав. : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Копиця Маріанна Давидівна ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2009. – 39 с.

³ Лисенко Микола Віталійович. Листи / М. В. Лисенко ; упоряд. Р. М. Скорульська ; голов. ред. А. П. Лашенко. – К. : Муз. Україна, 2004. – 680 с. + 24 л. фото.

⁴ Кузик В. В. Лев Миколайович Ревуцький : монографія / Валентина Кузик ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К. : Лисенко М. М., 2009. – 79 с. : фотогр.

⁵ Лятошинський Б. М. Епістолярна спадщина : у 2 т. – Т. 1 : Борис Лятошинський – Рейнольд Глієр. Листи (1914–1956) / Борис Лятошинський / . – К. : Задруга, 2002. – 768 с.

⁶ Відомості про цю непересічну особистість в українському музичному мистецтві містяться у публікації: Гомон Т., Савчук І. Виконавсько-педагогічна діяльність Ії Сергіївни Царевич у контексті становлення українського камерно-інструментального виконавства другої половини ХХ століття / Т. В. Гомон, І. Б. Савчук // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. Вісник / Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України. – Вип. 9. – К. : Фенікс, 2013. – С. 159–174.

Відомо, що за кілька днів до початку війни – 18 червня 1941 року – Борис Миколайович відправив дружину і племінницю Ію на відпочинок до Ялти. Маргарита Олександрівна, яка мала неабиякий літературний хист, здатність до витончених спостережень і уважність до деталей, у листі від 21 червня скрупульозно описує враження від складної дороги до омріяного відпочинку і висловлює жаль, що Борис Миколайович відмовився подорожувати спільно з ними. У цьому єдиному довоєнному листі до чоловіка вона детально, з певною долею іронії розповідає про останні мирні дні у країні. Читач відчуває атмосферу довоєнного часу з його повсякденними турботами, черпає цікаві відомості про мирне життя, цінність якого завжди усвідомлюється із запізненням, надто в годину воєнного апокаліпсису. Ці прості життєві враження, які свідчать про кінець хисткого миру в Європі і початок війни на теренах СРСР, сприймаються як парадоксальні паралелі із сьогоденням, коли світ знову перебуває на порозі геополітичного перерозподілу, а трагічні долі пересічних людей воєнного покоління аж ніяк не впливають на нашу колективну свідомість, на здатність вчитися на помилках предків.

Наводимо текст першого листа з незначними скороченнями і коментарями.

«Дорогой мой Боря! Вот мы и в Ялте, на юге, в чудном краю! Едешь на юг – бери теплое пальто, галоши и дождевой зонтик! Отсутствие всего этого заставляет нас терпеть много неудобств. Начну сначала. В поезде было очень душно, окно не открывалось. Старушка, у которой место было над Юшей, надеялась, что Ия ей уступит своё нижнее, а сын её уходя из вагона, прямо поручил мне хлопотать для неё нижнее место. Когда пришла проводница проверять и забирать билеты, узнав, что на нижнем месте Ия, хотела было перевести Ию на верхнее, мне пришлось опять повторить, что Ия страдает головокружением и падает по ночам с кровати. Старушка надулась, но в нашем же купе на нижнем боковом месте ехал военный, который сейчас предложил ей поменяться. Представь себе, что старушка артачилась: ей, мол, будет беспокойно, будет её шатать в разные стороны, и, когда я ей посоветовала перебраться, она на меня прямо окрысилась. В конце концов, она всё-таки поменялась.

Ночью было ужасно душно. Мы с Ией прямо сварились. В 11 часов утра 19-го мы приехали в Днепропетровск. И тут началось. Вагон наш поставили в парк в тупик. До вокзала надо идти минут 15, это значит почти километр расстояние. Сначала была погода ничего, а потом пошёл дождь, дальше ливень с грозой. Уборная закрыта, вблизи ничего подобного нету, прицепить нас к Бакинскому поезду должны только в 7 ч. 25 минут вечера, итого, стоят 8 ½ часов. До 5-ти часов мы терпели. Весь мужской состав вагона ушёл в город. Я боялась бросить вещи, а одна Ия боялась идти. Наконец вернулись наши мужчины, я попросила их посмотреть за вещами, а сами с Ией отправились искать “броду”.

Ливень отчаянный, мы без калош, наши светлые зонтики протекают. Пошли в вокзал, увы, дамская уборная закрыта на ремонт. Спрашиваю, где есть ещё, говорят, выйдете в город, в сквере напротив вокзала. Пошли мы, мокли, мокли, искали, искали, нет. Вернулись обратно. Опять спрашиваем, оказывается в конце перрона, ещё полкилометра. Итак, нашли!!! Вот! <...> Обратно в вагон не пошли, подождали до 7 часов на вокзале, и наш поезд подали, тогда мы вернулись. Все вещи были целы, а наши мужчины играли в домино.

Поехали дальше. Термос нам очень пригодился, утром 19-го мы пили чай, а потом наш сосед нам принёс кипятку. Ночью я проснулась в Мелитополе, собственно говоря, это было на рассвете, часа в 3 ½ утра, от страшных ударов грома и ужасающего стука по крыше вагона. Оказывается, был ливень с грозой и очень крупным градом. В Мелитополе была посадка пассажиров, очевидно, в бесплатные вагоны. Под этим страшным ливнем слышались крики женщин и детей. Поехали дальше всё время с дождём.

Приехали в Симферополь в 10 часов утра. Взяли носильщика (5 р.¹), который понёс наши вещи. Во дворе перед вокзалом стояло много агентов разных санаториев. Я спросила, нет ли кого-нибудь из “Интуриста”, говорят, есть. Подошёл какой-то маленький, пожилой черномазый субъект и сказал, что он агент “Интуриста” и что будет легковая машина “Линкольн”, которая сейчас и придет. Пока он взял наши вещи и повёл к скамейке против остановки автобусов и предложил, что он останется с вещами, а мы можем прогуляться. Мы согласились и пошли. Прогулялись по бульвару, зашли в аптеку, купили черешен и вернулись. Было ½ 12-го дня. Наш “агент” честно сидел около наших чемоданов. Он очень удивился, что мы так скоро пришли и предложил, чтобы мы пошли посмотреть панораму “Взятие Перекопа”², а машина или автобус на Ялту пойдут позже. Пошли мы ещё раз. Нашли панораму, посмотрели (3 р.). Интересно! Пришли обратно, был уже 1 час дня. Все санаторные больные поразъезжались на своих машинах, стоят много автобусов на Алушту и ни одного на Ялту. Спрашиваю этого человечка. Он с сожалением говорит, что в то время, как мы ходили смотреть “Взятие Перекопа”, отошёл автобус на Ялту. Какая досада! Но потом это оказалось к лучшему.

Ждали мы машину до 3-х часов дня, т. е., 5 часов. День был облачный, но очень жаркий. Пообедали на вокзале очень скверно, невкусно, еле-еле съели. Я совсем замучилась, ещё после Днепрпетровской стоянки, я тоже чувствую, что трудно будет выдержать 3 ½ часа езды до Ялты. Наконец в 3 часа дня легковая машина “Интуриста” “Линкольн” отошла, взяв нас и ещё трех пассажиров. Одна из трёх была жена Гмыри³, которая прилетела на самолете. Машина открытая, ехать было очень приятно. Дорога до Алушты в горах, покрытых лесом. Красота! Но, но... Ехали до Алушты 2 часа, вместо 1 ч. 20 м. Шалил мотор и останавливались 5 раз и чинили мотор. На горах стало очень холодно и начался ужасающий ливень. Промок брезент сверху, раскрыли внутри зонтики, но и они не помогли. Мокли...

Но в отношении самочувствия было хорошо (я захватила лепёшки “аэро”⁴). Наконец приехали в Алушту – ливень. Постояли минут 20, поехали дальше. От Алушты до Ялты дорога очень красивая над морем, но очень много крутых поворотов и петель. Вижу, что Яя зеленеет (она очень была замучена), дала ей лепёшку. Давай заставляй её петь песни, это помогает, всё было хорошо <...>

Да, по дороге к Ялте мы останавливались 4 раза, т. о. приехали в 8 вечера в гостиницу вымокшие, измученные, несчастные. Ялта встретила нас холодным ливнем, а море – штормом. Волны перекатывались на набережную. Номер получили хороший, с балконом, выходящим на море, на втором этаже – № 112. Пошли в кафе, напились горячего кофе и легли спать. Целую ночь море страшно бушевало. Сегодня с утра дождь, прерываемый кратковременным солнышком, и опять дождь и дождь. Море ещё сильно волнуется, купаться нельзя. Ходили по городу, отправили срочную телеграмму вам, т. к. вчера я не могла этого сделать, в гостинице нет ни почты, ни сберкассы.

Интересно, когда вы получили телеграмму? Я её отправила 21-го в 11 часов утра. Стоила она 14 р. Я отправила срочную, т. к. боялась, что вы все уже сильно беспокоитесь. Водолечебница недалеко от нас, называется “Имени Семашко”. Надо

¹ П’ять радянських карбованців.

² Панорама «Штурм Перекопу» – художнє полотно, присвячене Перекопсько-Чонгарській операції військ Південного фронту Червоної Армії під командуванням М. В. Фрунзе, одній із битв на завершальному етапі Громадянської війни, найбільш масштабний художній проект у Радянській Росії до 1941 року.

³ Ідеться про першу дружину Бориса Романовича Гмирі – Анну Іванівну Грецьку, ученого-хіміка (1902–1950). Сам співак 21 червня теж прилетів до Криму на відпочинок, тут і зустрів перший день війни.

⁴ Випічка з м’ятою (від закачування) мала полеглисти самопочуття в дорозі.

пойти сначала в Курортное бюро, там я узнаю, смогу ли я получить курсовку. Если будет можно, то я возьму, т. к., если из-за погоды нельзя будет купаться и гулять, то буду хоть лечиться гидроратией. Боря, я тебя очень прошу так устроить свои делишки насчёт бельчишки¹, чтобы ты смог приехать за нами и поедем пароходом до Одессы. Поездом очень мучительно. Очень тебя прошу приехать пожить несколько дней в Ялте, а потом поедем на пароходе.

<...> Как мама и папа? Как бельчишки? Как мой Макса-Максинька? Джоньку лупи, чтоб отучить прыгать на людей. Целую тебя крепко, крепко благодарю. Маму и папу тоже целую, завтра им напишу. Бельчишкам привет, а Максу поцелуй в ушко. Целую ещё.

[На полях першої сторінки листа] *Здесь чаю уже нет!!! Берегите свой!*

Прочитай письмо маме и папе, а то 2-й раз я уже писать не буду такого подробного»².

Усі інші листи, подані далі, написані вже у воєнний час. Колишній дещо іронічний тон висловлювання дописувачки, який інколи звучав у розповіді про певних персонажів чи певні події, уже ніколи не повториться в її листах у роки війни. Своєрідним символом, провісником лихоліття постає в них дощ, який «переслідував» подорожуючих від Києва до Ялти. А вже за місяць власні назви – Лінкольн, Інтурист, санаторій імені Семашка – сприйматимуться ніби прикмети далекої давньої казки. Далі листи стануть дуже лаконічними. Їх наскрізною темою стане тема виживання, а з нею – моторошність, смерть, страх невідомості. Адже в душі ще жила пам'ять про жорстокі реалії Першої світової і Громадянської воєн. Особливо глибоко закарбувалась у пам'яті киян трагедія взяття Києва більшовицькою армією Муравйова, який 1918 року потопив місто у крові. Можна стверджувати, що події, які пережив у той час молодий Б. Лятошинський, вплинули на образний світ його камерно-вокальної творчості 1920-х років, відлунюючи експресивністю образів. Композитор щедро використав у них поезії Ігоря Сєверянина, Костянтина Бальмонта, Персі Біші Шеллі, Івана Буніна, Моріса Метерлінка та інші, які суперечили канонам жанру радянського романсу. Образи їх глибоко трагічні, сповнені смутку, відчуття смерті, відчуження тощо³.

У поштовій листівці від 24 червня 1941 року, адресованій батькам, Маргарита Олександрівна не згадує про початок війни. Можливо, не всі мали змогу почути по радіо 22 червня 1941 року і читати у «завтрашньому» номері газети «Правда» від 23 червня звернення до громадян В. М. Молотова з приводу початку війни. Але тон листа досить тривожний: «*А. К. Царевичу в Ворзель. Дорогие мои мамочка и папа! Мы с Юшей здоровы и благополучны. С нетерпением ждём приезда Бори. Думаю с ним мы скорее соберёмся <...> Ваши Мага (Маргарита. – I. С.), Юша (Iя. – I. С.)»⁴.*

¹ Подружжя Лятошинських мало дачу у Ворзелі по вулиці Леніна, 52, спадщину від батьків Маргарити Олександрівни. Мальовнича околиця цього селища нагадувала куточок незайманої природи – море квітів, дерев. У дворі ріс величний старий дуб, під кроною якого любив працювати Борис Миколайович. По дереву бігали білочки, яких покоління за поколінням приручав композитор. Кумедний випадок згадувала Ія Сергіївна Царевич: Борис Миколайович часто ходив у консерваторію з великим портфелем. Усі вважали, що в ньому важкі партитури, книжки тощо. Та, виявляється, композитор часто брав портфель, щоб дорогою купити на базарі горішків, якими полюбили ласувати його білочки. Захоплення Бориса Миколайовича природою цілком підтримувала його дружина.

² Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського від 21 червня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

³ Камерно-вокальні твори Б. Лятошинського 1920-х років підготував до друку автор публікації у 2014 році: Лятошинський Б. М. Романи 1920-х. / Борис Лятошинський ; упоряд. І. Б. Савчук ; Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України. – К. ; Ніжин : Лисенко М. М., 2014. – 287 с.

⁴ Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 24 червня 1941 р. [на поштовій картці: Почтовая карточка. Ворзель, Киевской обл., ул. Ленина 52, А. К. Царевичу]. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

У листі від 13 липня 1941 року Маргарита пише батькам: «<...> При всех обстоятельствах берегите раньше всего себя, а потом Ворзель и в последнюю очередь нашу квартиру. Делайте, как найдёте нужным и найдёте более правильным. Сейчас же нам пишите по адресу: Лубны, Плютинцы 1, Фёдору Ивановичу Дорошуку. Для нас <...>»¹. Далі лист дописує Борис Миколайович: «Дорогие Ю. Ив. и А. Куз. Мы потому просим, чтобы не говорить, где мы находимся, что мы не паникёры и верим в наше благополучное возвращение в Киев, товарищи же мои уехали прямо на Волгу. Если нужно будет, то и мы, конечно, поедем дальше, но надеюсь на возвращение. Крепко вас целую. Берегите себя – это главное для нас. Ваш. (Борис – I. С.)»². Біль, тривога, невідоме майбуття краjali душу композитора. У цих скупих рядках жевріє надія повернутися до рідного Києва.

У цьому листі Маргарита Олександрівна вперше згадує подружжя Дорошуків, батьків учня Б. Лятошинського: композитора Ігоря Дорошука, згодом відомого радянського вченого-музиколога Ігоря Белзи. Федір Іванович Дорошук і його дружина, які на той час проживали у Плютинцях, коло Лубен Полтавської області, гостинно прихистили на невизначений час подружжя Лятошинських та їх племінницю Ію Царевич. Очевидно, Борис Миколайович уже знав, що ворог спрямовує свій удар на Київ, що з міста будуть евакуйовані основні підприємства, організації і навчальні заклади. Тому найближчим часом вони не сподівалися повернутися до столиці.

Про події початку війни дізнаємося з листа Маргарити Олександрівни від 2 серпня 1941 року, адресованого батькам. «Дорогие мои мамочка и папа! Позавчера послали вам письмо через одного музыканта Ципорина³. Он очень торопился и поэтому я не могла написать длинного письма. Такая была мне радость на мои именины, когда Дорошуки принесли от вас письмо. Я немного успокоилась, когда прочла, что у вас все благополучно и что теперь у вас есть деньги. Не сберегайте их для нас, а лучше сделайте запасы, какие найдёте нужными для зимы. Вдруг придётся вам зимовать без нас <...> По городу ходите осторожно. Пусть мамочка не ходит в очереди <...> У нас стало немного легче с хлебом, а было очень трудно. Вчера мы получили сразу 3 кило и стояли очень недолго. Мы послали в Харьков открытку сестре Владимиру Яковл.⁴ с запросом, где он. Получили от него телеграмму с приглашением ехать в Харьков. Думаю, что к сентябрю, если нельзя будет вернуться домой, придётся ехать в Харьков, т. к. там Боря будет иметь возможность заработка. Юша тоже сможет продолжить музыку. Но я не теряю надежды вернуться домой. Если поедем в Харьков, то родные Влад. Як. помогут нам устроиться. Посылок нам присылать нельзя, т. к. боюсь, что не дойдут. Денег тоже не высылайте. Тех, что папа выслал, мы до сих пор не получили, а телеграмму и письмо получили уже <...> Целую вас крепко. Хранит вас Бог. М.»⁵.

У записці Маргарити Олександрівни від 31 липня 1941 року читаємо: «Дорогие мамочка и папа! Вчера получили ваше первое письмо. Как раз на мои именины. Пришли Дорошуки поздравить и принесли письмо. Очень прошу вас, не ездите больше в Ворзель, очень вас прошу. Берегите своё здоровье. На деньги, которые у вас есть, ку-

¹ Лист М. О. Царевич-Лятошинської та Б. М. Лятошинського до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів від 13 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

² Там само.

³ В. Ципорин – скрипаль. У 1924 році грав у складі струнного квартету. У Кабінеті-музеї Б. М. Лятошинського збереглася афіша, у якій зазначено, що квартет у складі Л. Синельникова, В. Ципорина, Б. Шнайдермана та Є. Ільковського виконує романс «Камыши» Б. Лятошинського (солістка М. Горич – вокал). У виконанні брали також участь Є. Дружиніна (арфа), З. Вайсер (кларнет) та С. Васильєв (валторна).

⁴ Особу не з'ясовано.

⁵ Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 2 серпня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

пите для себя дров, вдруг придётся вам зимовать. Больше нам денег не присылайте. Пишите часто, т. к. ваше письмо шло 9 дней. Очень спешу, т. к. податель этого письма торопится на поезд. Это скрипач из квартета (В. Ципорін – І. С.). Целую крепко. Будьте здоровы и благополучны. Берегите себя. Ваша Мага. Юша целует»¹.

Зі спогадів її Сергіївни Царевич відомо, що на початку війни її вітчим, на той момент військовий високого рангу, на прохання матері Олени Браганцевої, відомої журналістки «АПН Известия», літаком відправив її, 12-річну дівчину, до матері в Москву. Про цю доленосну подорож Ія Сергіївна згадувала, що то був чи не останній літак із Києва, адже німці вже впритул підійшли до міста, було чути вибухи. Про це дізнаємося з листа Маргарити Олександрівни до родини, написаного, орієнтовно, на початку серпня 1941 року: «Дорогие мои, любимые мамочка и папа! Мы с Борей решили, что Юше надо ехать (до Києва. – І. С.), она сама тоже решила ехать. Сначала она плакала, но я её утешила, сказав, что по окончании войны она к нам вернётся. Вы так же ей говорите. Брать на себя ответственность в данное страшное время невозможно. Вдруг что-нибудь случится. Мы с Борей сейчас едем в Полтаву, а оттуда в Харьков. Сегодня как раз должна прийти машина. Юша вам всё подробно расскажет о нас <...>»².

На деякий час життєві шляхи подружжя Лятошинських та її Царевич розійшлися, проте вже за місяць вони знову перетнуться у Москві. Ія вирушить із Лятошинськими до Саратова, де Борис Миколайович працюватиме як педагог в евакуйованій Московській консерваторії. Чи не головна причина, з якої Ія не залишилася з матір'ю у столиці СРСР, – передбачуваний відступ далеко за межі Москви: багато стратегічних підприємств і організацій, зокрема творчих спілок і столична консерваторія були евакуйовані.

Завершуючи, Маргарита Олександрівна з гіркотою і болем висловлює теплі слова підтримки найближчим і найріднішим людям: «<...> Как только будет возможно, мы приедем в Киев. Мне очень хотелось вернуться к вам сейчас, но лучше подождать. Вы не можете себе представить, как я беспокоюсь о вас. Продавайте всё, что можно, меняйте, не жалейте. Мамочка и папа! Как мне грустно, как тяжело, что вы не с нами. Как я беспокоюсь о вас! Но мы надеемся, что скоро будем вместе опять. Будьте спокойны, а главное, запасите продуктов сколько можно. В Лубнах нам было очень хорошо, Юша вам всё расскажет. Очень здесь хорошие люди, начиная с Дорошук. Мы надеялись пожить здесь, а потом ехать обратно в Киев, а вышло так, что надо ехать дальше. Целую вас, обнимаю крепко. Будьте здоровы. Хранит вас Бог и Св. Матерь Божия. Скоро увидимся. Берегите себя, умоляю вас. Ещё раз целую, Ваша Мага»³.

Один з останніх листів від 30 липня 1941 року має потрібне авторство. Починає його Ія Царевич ніжним зверненням до бабусі і дідуся: «Здравствуйте, дорогие дедушка и бабушка! Поздравляю Буню⁴ со вчерашним днём. Желаю, чтобы этот день мы праздновали все вместе в 1942 году. Будем надеяться. Очень просим вас писать нам. Уже столько времени прошло, а мы не получили от вас ни слова. Тетя сама хозяйничает, я немножко помогаю. Так как дядя тоже хочет вам написать, приходится мне прощаться. Целую вас крепко-крепко. Остаюсь ваша Юшка...»⁵. Продовжує його Борис Миколайович: «Дорогие Ю. Ив. и Ал. Кузьм.! До сих пор от вас нет ни одного письма по почте! Отчего вы не пишете? Очень просим писать. В моём секретере есть бумага и конверты сколько угодно. Это наше 5-ое письмо

¹ Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 31 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

² Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків [початок серпня 1941 р.]. – Там само.

³ Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків [початок серпня 1941 р.]. – Там само.

⁴ Буня – зменшувально-пестливе від бабуся.

⁵ Лист І. С. Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Ю. І. Царевич та О. К. Царевич від 30 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

по почте вам, если не б-ое. Очень прошу, если по тем или иным причинам решите уйти из квартиры – пусть Дуня¹ отнесёт Стеф. Фр.² или Елиз. Васил.³ мой нотный рукописный архив из правой тумбы моего стола и египетскую чернильницу со стола. На всякий случай посылаю еще раз доверенность. Вдруг дадут деньги. Будет чем за квартиру заплатить. Там её и заверят. Крепко целуем. Пишите же. Б.»⁴. Відомо, що восени 1941 року Олександр Кузьмич самотужки вивіз із київської квартири Б. М. Лятошинського до Ворзеля його нотний архів і бібліотеку. Саме завдяки цьому збереглися численні автографи музичних творів композитора довоєнного часу⁵.

Пророче звучать слова Маргарити Олександрівни, яка завершує цей лист: «<...> Грустно и обидно всё это. Я готова всё претерпеть, лишь бы вы были живы и здоровы и скорее нам встретиться. Берегите себя, продавайте для себя всё, что хотите и найдёте удобным. Пока целую крепко-крепко. Хранит вас Бог и святая мать божия. Ваша Мага...»⁶. Далі була війна... А їхня зустріч відбулася лише через три з лишком нескінченні роки воєнного лихоліття – уже у звільненому Києві.

Озвучене листування родини Лятошинських дає підстави для певних узагальнень. За листами простежуємо складні перипетії у долі композитора, зумовлені початком воєнних дій. Чітко вибудовується картина життя Бориса Миколайовича і його родини у перші місяці війни, які донедавна детально не висвітлювалися в музикознавчо-історичних працях. У листах відтворено почуття страху і безвиході людей, які втратили впевненість у житті, їхні наміри, які в мирному житті позбавлені сенсу, а в час негоди спрямовані на виживання.

У листах звучить жорстокий наратив страшного воєнного лихоліття, схилиючи до парадоксальних паралелей із сьогоденням, коли мирне життя вже у XXI столітті постало перед новою воєнною загрозою перерозподілу світу. І знову актуально звучить одвічна риторика: чи здатні ми вчитися на помилках?

ЛІТЕРАТУРА

1. Гомон Т., Савчук І. Виконавсько-педагогічна діяльність її Сергіївни Царевич у контексті становлення українського камерно-інструментального виконавства другої половини ХХ століття / Т. В. Гомон, І. Б. Савчук // Художня культура. Актуальні проблеми : наук. Вісник / Ін-т проблем сучас. мистецтва НАМ України. – Вип. 9. – К. : Фенікс, 2013. – С. 159–174.

2. Копиця М. Д. Епістологія у лабіринтах музичної історії / М. Д. Копиця. – К. : Автограф, 2008. – 525 с.

3. Копиця М. Д. Епістологічні документи історії української музики: методологія, теорія, практика : автореф. дис... д-ра мистецтвознав. : спец. 17.00.03 Музичне мистецтво / Копиця Маріанна Давидівна; Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К., 2009. – 39 с.

4. Кузик В. В. Лев Миколайович Ревуцький : монографія / Валентина Кузик ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – К. : Лисенко М. М., 2009. – 79 с. : фотогр.

5. Лятошинський Б. Романси 1920-х. / Борис Лятошинський ; упоряд. І. Б. Савчук ; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2014. – 287 с.

¹ Дуня – служниця.

² Особу не з'ясовано.

³ Особу не з'ясовано.

⁴ Лист І. С. Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Ю. І. Царевич та О. К. Царевич від 30 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

⁵ У будинку композитора по вулиці К. Маркса (нині Б. Хмельницького) під час німецької окупації розмістили війську комендатуру.

⁶ Лист І. С. Царевич, Б. М. Лятошинського і М. О. Царевич-Лятошинської до Ю. І. Царевич та О. К. Царевич від 30 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Лист І. С. Царевич, Б. М. Лятошинського та М. О. Царевич-Лятошинської до Ю. І. Царевич та О. К. Царевич від 30 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
2. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до Б. М. Лятошинського від 21 червня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
3. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 24 червня 1941 р. [на поштової картці]. Почтовая карточка. Ворзель, Киевской обл., ул. Ленина 52, А. К. Царевичу. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
4. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 31 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
5. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків від 2 серпня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
6. Лист М. О. Царевич-Лятошинської до батьків [початок серпня 1941 р.]. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.
7. Лист М. О. Царевич-Лятошинської та Б. М. Лятошинського до Юлії Іванівни та Олександра Кузьмича Царевичів від 13 липня 1941 р. – Кабінет-музей Б. М. Лятошинського.

Савчук І. Б. Листування подружжя Лятошинських влітку 1941-го. Прокоментовано листування подружжя Лятошинських з рідними перед початком та у перші місяці Другої світової війни, показано складні перипетії у долі композитора, зумовлені початком воєнних дій. Зазначено, що це листування, яке досі не висвітлювалося в музикознавчих працях, дає можливість скласти об'єктивне уявлення про певні історичні події, процеси.

Ключові слова: джерелознавство, листування подружжя Лятошинських, епістологія.

Савчук І. Б. Переписка четы Лятошинских летом 1941-го. Прокоментирована переписка четы Лятошинских с родными перед началом и в первые месяцы Второй мировой войны, показаны сложные перипетии в судьбе композитора, обусловленные началом военных действий. Отмечено, что эта переписка, которая до сих пор не освещалась в музыковедческих трудах, дает возможность составить объективное представление об определенных исторических событиях, процессах.

Ключевые слова: источниковедение, переписка четы Лятошинских, эпистология.

Savchuk I. B. Correspondence of the Liatoshynsky Spouses in the Summer of 1941. The article comments of the correspondence of the Liatoshynsky spouses with family before and during the first months of World War II, shows the complex intricacies in the life of the composer due to the outbreak of war. It is indicated that this correspondence, which has not yet been covered in musicological research, makes for an objective view of certain historical events and processes.

Keywords: source studies, correspondence of the Liatoshynsky spouses, epistology.